

Les fetilleres medievals

Les fetilleres medievals. Les avui desconegudes dones que significaven la transgressió del sistema de pràctiques i creences acceptat per l'Església.

Article d'Albert Toldrà.

Què en sabem, de les fetilleres medievals? La seva època anomenava les bruixes endevines, sortille-res o fetilleres. El vocabulari és confús, i a l'edat mitjana són molt difuminades les fronteres entre religió i superstició, així com entre màgia (exorcismes, eucaristia, relíquies), ciència (medicina, astrologia) i religió. Tanmateix, el tret que sembla definitori és la transgressió del sistema de pràctiques i creences acceptat per l'Església. La bruixeria introdueix el desordre enmig l'ordre

diví, social i simbòlic. És un àmbit salvatge, fora de la llei, la cara amagada de la cultura popular, sempre potencialment perillosa i, per tant, perseguida pel poder, que la percep com a diabòlica. En efecte, la bruixeria té el seu origen i els mateixos trets de la religiositat popular: al marge de la institució eclesiàstica, és pragmàtica, antropomorfitzadora, amb ús abundant d'elements com talismans, amulets, benediccions o malediccions, pregàries... tot plegat partint del caràcter màgic i immediat de la comunicació amb el més enllà, personificat sovint en el sant patró de la comunitat. Amb ell es desenvolupa un intercanvi de favors: el sant –o qualsevol altre ésser sobrenatural– atorga salut i protecció sobre persones, animals, cases i collites, i se li deduen rogatives, processons, ciris, exvots, etc.

Però cal fer-hi algunes matisacions. Així, hem d'aclarir les diferències amb

alguns conceptes contigus: no parlem dels nigromàntics, dels quals la figura més coneguda és Faust, o el Teòfil de la llegenda medieval: el nigromàntic és un clergue erudit que, mitjançant un coneixement esotèric escrit, executa la màgia ritual, antiga, una tècnica de domini sobre els dimonis.

La bruixa. La bruixa, amb una imatge ben definida, sembla diferenciar-se també de la fetillera. Alcover la defineix com la dona a la qual s'atribueix un poder sobrenatural màgic que li prové d'un pacte amb el dimoni. El retrat complet: el seu coneixement és popular i de transmissió oral; la bruixa, organitzada amb altres, practica el *maleficium* o encantament malèfic, gràcies al pacte de submissió, sovint sexual, amb el dimoni; gràcies a uns unguents, acudeix volant o transformada en animal –sempre negre– als aplecs nocturns del sàbat o aquellarre –“prat del boc”, en euskera–, presidits pel diable, en què se celebra la missa negra, consistent en infanticidi, canibalisme i orgia sexual, transgressió radical dels principals tabús socials, sexuals i alimentaris. Les bruixes solen tenir al-

guna marca física que les fa reconeixibles (una piga, un clot...) i sempre hi és present la morbositat sexual dels inquisidors: se suquen totes nues, l'orgia, etc. Ara: segons el folklore, les bruixes catalanes no feien servir escombra; per sortir volant per la xemeneia deien fórmules com “Alta fulla, Vola fulla!”, o, a València, “Vola per damunt sota!” Per a sant Vicent Ferrer, la bruixeria es confon amb altres desviacions religioses, com ara el satanisme: “Anave a adevins e adevines, a dimonis, que, tot quan fan aquells, o fan ab obra de dimonis”, o el paganisme: “No iràs a Déus estranys, ço és, a adevins ne adevines.”

Tret d'algun element residual de primitiu paganisme, aquest retrat de la bruixa sembla ésser, segons els historiadors, més aviat un invent de la repressió: els mateixos inquisidors obtenien de les acusades respostes que ja posseïen: es tracta d'un corpus satanitzador de col·lectius, d'acusacions tòpiques prefabricades, corpus que s'hauria aplicat per Roma contra els primers cristians; després les antigues víctimes l'adoptaren per a condemnar grups no integrats a la societat, emprats –de la mateixa manera

‘Són ben diverses les interpretacions històriques de les bruixes; han estat reivindicades com a resistència cultural popular i femenina, com a víctimes del poder, com a resistència a desaparèixer d'una cultura agredida des de fora i des de dalt, com a contracultura...’

La bruixa practica el 'maleficium' gràcies al pacte de submissió, sovint sexual, amb el dimoni. Segons el folklore, les bruixes catalanes no felen servir escombra; per sortir volant per la xemena delen fórmules com 'Alta fulla, Vola fullal' o, a València, 'Vola per damunt sotal'. A les pàgines anteriors, el quadre "Les bruixes del sàbat", de Goya.

en què ells ho havien estat— com a boccs emissaris: leprosos, jueus, musulmans...

Són ben diverses les interpretacions històriques de la bruixeria; ha estat reivindicada com a resistència cultural popular i femenina per la historiografia romàntica; com a víctimes del poder, pel materialisme històric; com a resistència a desaparèixer d'una cultura agredida des de fora i des de dalt, pel nacionalisme basc o bretó; pel feminisme, com a dipositàries d'un coneixement femení brutalment anorreat per les institucions masculines, en particular en l'aspecte del tradicional autocontrol femení de la natalitat per tal de mantenir l'equilibri població-recursos, autocontrol atacat ferotgement per l'Església antiabortiva i natalista, i substituït únicament per l'abstinència sexual; fins i tot, des dels anys seixanta i la contracultura, una altra reivindicació de la bruixeria es basa en l'experiència psíquica, mística i alliberadora, induïda pel consum ritual d'estupefaents; aquesta visió se centrarà en l'estudi dels psicotròpics comuns als ecosistemes europeus i les seves aplicacions tradicionals: l'alcaloide ergonovina, del paràsit claviceps del sègol (claviceps purpurea) o sègol banyut, sintetitzat modernament com a LSD; plantes com la *Cannabis indica* o haixix; el cascall, en la seva espècie *Papaver iberos*, amb contingut d'opi; el belladona, el jusquiam, el mandràgora; bolets com ara l'*Amanita muscaria*, d'ús històric a Catalunya; determinats alcaloides psicoactius presents en la sudoració dels gripaus, a més del vi, droga oficial, i altres alcohols.

La fetillera. La fetillera, d'altra banda, podem definir-la com una bruixa sense el satanisme; mera posseïdora d'una tècnica, es dedica a pràctiques a les quals s'atribueixen virtuts màgiques; unes pràctiques adaptades a les necessitats de la vida quotidiana, molt relacionades amb el curanderisme i la botànica medicinal: una barreja de sanadora popular pragmàtica i d'intermediària religiosa heterodoxa. El seu coneixement va des de la superstició ("Més amen fatilles, ço és, no prengueu muller tal dia, ne façau bugada tal dia") al *maleficium*, una mena de vudú; tanmateix, sant Vicent,

incrèdul, demana seny: "Meravellamos molt de vós perquè creets ne havets pogut creure que una persona que fos en València pogués matar per sortilegis ni fatilles altra persona que fos en França."

Els ritus màgics es classifiquen per la tècnica emprada en simpàtics, directes i indirectes. Els primers es basen en l'acció del semblant sobre el semblant, el contrari sobre el contrari, el contingut sobre el continent, l'objecte sobre el simulacre i viceversa, la paraula sobre l'acte... Els ritus directes són exercicis mitjançant una virtut immediatament eficient: el conjur, la imprecació, les fetilles o encantaments, d'efecte diríem "automàtic". I els indirectes són aquelles operacions màgiques que desencadenen la intervenció d'una o més potències, demoníiques o no, mitjançant l'oració, el vot, etc.

Les fetilles, encantaments mitjançant els quals s'exerceix la màgia blanca o el *maleficium*, constitueixen una mena de vudú amb mecànica simpàtica; en el context de la persecució per la reina d'Aragó, N'Elionor de Castella, al seu fillastre l'infant Pere, futur Cerimoniós, aquella fa acusar, condemnar i executar un dels homes del príncep, "com se deya que ell havia fetes fatilles a la dita reyna que no pogués jamés infants concebre".

Els instruments emprats per a la confecció de fetilles, testimoniats en els processos o en els sermons, són diversos: pa, ampolles, ganivets, trípodes del foc, roba interior, figuretes que representen la víctima —com al conte de Boccaccio—, herbes, agulles, textos... Les motivacions de la gent per a acudir a les fetilleres eren molt similars a les actuals: la salut (guariment o *maleficium*), qüestions climàtiques, agràries i laborals, i amoroses i sexuals. Sant Vicent, per a reprimir-la, ens informa de quines circumstàncies obliguen la gent a recórrer a la bruixeria: "Són alguns malvats que per una taça d'argent que hauran perduda, e per altres rahons, iran a adevins.... Per què, si ton pare, ta muller o altra persona és malalta, o si has perdut res, o si és en tribulació, no vajes per res a adevins, mas a Dcu... E vosaltres, mes filles, per degun mal de vostres fillets no façats fetilles, ne anats a fetilleres, car més vos valrie que fossen morts."